

EGLĖ KETURAKIENĖ

Vilniaus universitetas, Lietuva
Vilnius University, Lithuania

TĖVYSTĖS REIKŠMĖS XX A. PIRMOSIOS PUSĖS LIETUVIŲ MODERNISTINĖJE NOVELISTIKOJE

Significance of Fatherhood in Lithuanian Modern Novella
of the First Half of the 20th Century

SUMMARY

The paper is based on a phenomenological approach to and a conception of fatherhood introduced by Emmanuel Levinas and Mikhail Epstein. The focus of the paper is an analysis of the nature of fatherhood that might be observed in the Lithuanian modern novella of the first half of the 20th century rather than just an individual fictional character. Levinas's conception of fatherhood as the relation with the other, the strange / unfamiliar which enters the field of common human experiences is of special importance in the article. According to Levinas, fatherhood is not given *a priori*. Hence, it may not be of a biological nature. It is a creation of interpersonal spiritual and valuable links which are impossible without the foundation of the common human existence, namely, responsibility and love for the dear ones. The paper deals with the Lithuanian modern novella of the 20th century: works by Ignas Šeinius, Juozas Grušas, Antanas Vaičiulaitis, Jurgis Savickis. These authors speak either in the voice of the father or the son and where two main characters of the narrative appear. The conclusion is that various types of fatherhood emerge in the Lithuanian modern novella. The type illustrated in different ways of narration and stylistic variety.

SANTRAUKA

Straipsnyje remiantis fenomenologine skaitymo prieiga, Emmanuelio Levino ir Michailo Epšteino tėvystės samprata analizuojama, koks tėvystės santykis atsiskleidžia XX a. pirmosios pusės modernistinėje lietuvių novelistikoje. Nagrinėjamai straipsnio temai ypač pravarti fenomenologinė Levino tėvystės kaip santykio su kitu, su svetimu / nepažįstamu samprata, įeinanti į žmonių santykių patirties lauką ir nesanti žmogaus apriorinė duotybė, tad gali būti ir nebiologinio pavidalo – tai tarpasmeninis dvasinių ir vertybinių saitų kūrimas, neįmanomas be žmogiškosios egzistencijos bendrabūvio pamato – atsakomybės / artimo meilės. Straipsnyje nagrinėjamos XX a. pirmosios pusės lietuvių modernizmo (Ignas Šeinius, Juozas Grušas, Antanas Vaičiū-

RAKTAŽODŽIAI: Levinas, Epšteinas, tėvystė, kitas, impresionizmas, komedija.

KEY WORDS: Levinas, Epstein, fatherhood, other, impressionism, comedy.

laitis, Jurgis Savickis) novelės, kuriose pasakojama tėvo ar sūnaus vardu ir veikia du pagrindiniai pasakojamosios istorijos veikėjai. Daroma išvada, jog minėtu laikotarpiu modernistinėje lietuvių novelistikoje reiškiama įvairialypiai tėvystės santykio variantai, saistomi skirtingų pasakojimo būdų ir stilistinės įvairovės.

METODOLOGINĖS SKAITYMO PRIEIGOS

Emmanuelio Levino supratimu, tėvystė – tai žmogaus gebėjimas priimti savo paties kitoniškumą, savajame „aš“ atrasti kito asmens, nepažįstamo, dalelę, tai galimybė „išeiti iš užsisklendimo savo tapatybėje bei tame, kas mums skirta, link kažko, kas mums nėra skirta, o vis dėlto yra mūsų, – štai kas yra tėvystė“ (Levinas 1994: 69–70). Tad tėvystė yra išėjimas iš sau įsivardytos tapatybės srities ir susitikimas su savimi kaip kitu, nepažįstamu asmeniu. Levinas klausia: „kaip Aš gali tapti kitu sau? Tai gali nutikti tik vienu būdu – per tėvystę. Tėvystė yra santykis su svetimu, kuris būdamas visiškai Kitu, yra manimi; tai mano santykis su manimi pačiu, kuris, nepaisant to, yra man svetimas“ (Levinas 2017: 57–58). Anot Levino, „santykis su kitybe nėra nei idilė, nei harmoningos bendrytės ryšys <...> mes pažįstame kitą pagal panašumą į save, bet visiškai išorišką mums, santykis su kitu yra santykis su Paslaptimi“ (Levinas 1987: 75). Tad tėvystės santykis su kitu kaip iš esmės nepažiniu asmeniu reiškia, jog tėvystė nusakoma ne tik biologinės giminystės, kraujo ryšiu, bet pirmiausia apibrėžiama skirtingų asmenybių pripažinimu. Vaikas, Levino supratimu, pirmiausia yra kitas asmuo: jis nėra nei tėvo asmenybės atvaizdas, nei jo gyvenimo projekcija, jis nėra ir jo nuosavybė (Levinas 1994: 71; Levinas 2017: 58). Levinas pabrėžia, jog tėvystė yra žmonių santykių pamatas,

tačiau ji nebūtinai turi būti biologinio pavidalo. Žmogus visada turi galimybę būti tėvu kitam žmogui: „Tiems, kurie neturi vaikų, nereikėtų išvelgti čia kokio pažeminimo <...> sūnystę kaip žmogiškųjų būtybių santykį galime labai gerai suvokti be biologinio giminystės ryšio. Galime turėti kito asmens atžvilgiu tėvišką santykį“ (Levinas 1994: 70). Levino fenomenologijoje tėvystė, suprantama kaip tarpasmeninis santykis su Kitu, glaudžiai susijusi su subjektyvybės, nukreiptos į kitą asmenį, samprata: „subjektyvė nėra kažkas sau, ji <...> iš pat pradžių yra kitam asmeniui“ (Levinas 1994: 99). Anot Levino, visą jo etikos filosofiją būtų galima apibendrinti „paskui Jus“ pasakymu (Marie-Anne Lescourret 2015: 30): kitas asmuo turi būti svarbesnis už mane patį. Kitą, Levino supratimu, galima bandyti suprasti, tapti jam artimesniu tik tiek, kiek žmogus jaučiasi atsakingas už kitą asmenį: „Kito asmens artumas <...> priartėja prie manęs tiek, kiek aš jaučiuosi, – kiek aš esu – už jį atsakingas“ (Levinas 1994: 99). Žmogaus individualybė susiformuoja tik įsisąmoninus atsakomybę dėl kito: „subjektas įgauna galutinę apibrėžtį įsipareigojęs kitam, tapdamas etiniu subjektu“ (Bacevičiūtė 2006: 67). Esame nepakeičiami tik per atsakomybę (Levinas 2001: 190–191), kuri yra sunkios meilės artimui išraiška (Levinas 2001: 325). Michailas Epšteinas pritaria Levinui, teigdamas, jog „vaikas

ir yra „kitas“, kuris jima tėvų „aš“, bet nėra jam tapatus. Mano vaikas – pusiau- kelė tarp manęs ir kitų, veikiau kelias, vedantis pas juos ir juos priartinantis“ (Epšteinas 2011: 285). Asmeninę tėvystės patirtį Epšteinas aprašo ir kaip tikrovę, per kurią „prieinama tiesioginė bendrumo su Kūrėju patirtis. Tapdamas tėvu, aš įžengiu į mane Sukūrusiojo paslaptį, Tėvystės paslaptį“ (Epšteinas 2011: 15), tėvystės išgyvenimai perteikiami gyvenimo patirčių (laukimo, susitikimo, paslapties, meilės, augimo, prisiminimų, žaidimo, išsiskyrimo, pažinimo, bendravimo, kaltės) aprašymu. Epšteinas teigia, jog individuali tėvystės patirtis, meilė savam

vaikui leidžia priartinti ir sykiu pačiam asmeniui (tėvui) priartėti ir prie kitų žmonių egzistencijos supratimo: „meilė vaikui – pati akivaizdžiausia ir patraukliausia paradigma meilės kitam, svetimam, nes čia jis atsiskleidžia kaip savas“ (Epšteinas 2011: 285). Epšteino supratimu, žmogaus moralės matu galėtų būti tėvystė, pagrįsta krikščioniškuoju artimo meilės imperatyvu: „elkis su kitu taip, lyg jis būtų tavo vaikas, pasijusk jo tėvu, nedaryk jam to, ko nenorėtum savo sūnui ar dukrai“ (Epšteinas 2011: 284). Tėvystės patirtis yra individualių išgyvenimų kelias, vedantis tikrojo žmogiškumo supratimo link.

TĖVYSTĖS KAIP MEILĖS IR DRAUGYSTĖS SANTYKIS

Vienu išpūdingiausių tėvystės santykio vaizdavimo atvejų XX a. pirmosios pusės modernistinėje lietuvių novelistikoje laikytina impresionistinė Igno Šeinaus (Jurkūno) novelė „Tėvas“ (iš 1938 m. knygos *Tėviškės padangėje*). Šioje novelėje iš tėvo perspektyvos perteikiamas impresionistinis eskizas, vaizduojantis šventišką tėvystės laiką su sūnumi. Impresionistinį pasakojimą išreiškia ir impresionistinei literatūrinei vaizduotei būdingi topai: ankstyvas pavasaris, „šventadienio“ laikas, individo traukiamasis į gamtą nuo civilizacijos triukšmo, gyvenimo laisvės ir lengvumo pojūtis, garsų ir spalvų žaismė.

Tėvystės kaip draugystės ir meilės santykis tarp novelės veikėjų tėvo ir septynmečio sūnaus reiškiasi prasmingo bendro laiko su vaiku patirtyje „kaip santykio su kitu ieškojimas, nes laikas yra šio santykio stichija; tartum laikas

būtų transcendavimas, atsivėrimas *par excellence* kitam asmeniui ir Kitam“ (Levinas 1994: 52–53). Šį Levino įvardytą „santykio su kitu ieškojimą“ novelėje atliepia tėvo ir sūnaus draugystė, bendra tėvo ir sūnaus pramoga gamtoje – čiuožimas ledu rogutėmis, kuri Šeinaus novelėje metonimiškai įvaizdinta dviejų garsų – žemo, „lėto“ ir aukštesnio, „lengvo“ impresionistinė žaismė: „Du garsai: mano lėtas, atsvertas žaidžia tarp žemesnių tonų, sūnaus lengvas, skubus kyla į aukštesnius“ (Šeinius 1989: 277). Dviejų garsų sutartinė išreiškia harmoningą tėvystės santykį, kur „tėvystė nėra tiesiog tėvo atsinaujinimas sūnuje ir samplaika su juo. Ji taip pat yra tėvo išoriškumas ryšyje su sūnumi, pliuralistinis egzistavimas“ (Levinas 2017: 58). *Sacrum* laiko patirtis – tai bendri sekmadienių ritualai, kada tėvas ir sūnus leidžiasi sykiu į savaitgalio kelionės nuo-

tyki. „Šventadieniais“ įkūnijamas ir nepakeičiamas tėvo autoritetas, sykiu tai ir giluminė dviejų neperskiriamų draugų – tėvo ir sūnaus – artumo kaip būties pilnatvės išgyvenimas. Ši grynai vyriška draugystė grindžiama atviru pasitikėjimu, ji kupina gyvos gyvenimo prasmės – naujų gyvenimo patirčių ir naujų atradimų džiaugsmo: „Sūnus šventadieniais nepripažįsta kitų draugų. Tada mes du geriausi draugai. Sūnus net nenori, kad motina mums trukdytų. Tada mes išvykstam kur vieni du, naujus plotus, naujus kraštus atidengiam. Naujus vardus jiems duodam, naujas tautas surandam“ (Šeinius 1989: 277–278). Impresionistinė Šeinius novelė, perteikianti „šventadienio“, kūrybiško laiko, patirtį, pritraukia ir simbolistinį – impresionistinį Marcelio Prousto romaną „Svano pusėj“, kuriame jaunasis Marcelis pasakoja apie sekmadienio popietę Kombre, sode po kaštonu skaitant knygą ir patiriant kitą – vaizduotės – gyvenimą, „pilną nuotykių ir keistų troškimų“ (Prustas 1979: 79). Beje, Jesse Matz literatūrinio impresionizmo, įspūdžio kaip patirties, aiškinimą pradeda nuo Prousto romanų „Žydinčių merginų šešėlyje“ ir „Atrastas laikas“ analizės: „Įspūdis niekada nėra nei paprastas jausmas, mintis ar pojūtis. Tai labiau patirties būdas, kuris nėra nei grynai jausminis, nei grynai racionalus, bet kažkas tarp jų“ (Matz 2001: 16).

Šeinius novelėje įvaizdinama ir impresionistinei literatūrinei savimonei būdinga gyvenimo laisvės jausena tėvui ir sūnui kartu žaidžiant ir ieškant „naujų kraštų“ (Šeinius 1989: 278). Levino teigimu, būtent tėvystės patirtis įsteigia ir laisvės pojūtį: „laisvė randasi ir laikas

įsigyvendina ne per priežasties, bet per tėvo kategoriją“ (Levinas 2017: 58). Šiame kontekste prisimintina ir impresionistinė Hamsuno kūryba, kurios poveikį patyrė ir Šeinius proza (Kubilius 1983: 164–171). Hamsuno impresionistinio romano „Panas“ pagrindinis veikėjas medžiotojas Glanas pasirenka laisvą vienišiaus gyvenimą savo trobelėje miške, kur tiesiog visu kūnu, visomis jūslėmis išgyvena būties pilnatvę, gyvenimo džiaugsmą laukinėje gamtoje: „Iš savo trobelės aš mačiau daugybę salų ir salelių <...>, lopelį jūros, kelias mėlynuojančias kalnų viršūnes <...> Aš nesitvėriau džiaugsmu ir dėkingumu, traukdamas į krūtinę šaknų ir lapų aromata, riebių pušų kvapą, atsiduodantį kaulų čiulpais“ (Hamsunas 1972: 160). Impresionistinis gyvenimo laisvės, džiaugsmo ir lengvumo topas Šeinius novelėje reiškiamas ir veikėjų „skrydžiu“ su rogutėmis „mėlynuojant tolin. Tolin, kuriame lyg žibuoklės žydi jau“ (Šeinius 1989: 277), ryškinant malonios patirties vaizdumą: „impresionizmas pirmiausiai pabrėžia vizualinę patirtį. Cezanne taikliai pasakė, kad Monet buvo „tiktai akis“ – bet kokia akis!“ (Saunders 2006 : 204).

Impresionistinėje Šeinius novelėje „Tėvas“ pabrėžiamas tėvystės bendražmogiškumo santykis, kuris reiškiasi gebėjimu matyti ir atjausti, prisiimti atsakomybę už kitą, nes žmogaus gyvenimas visada yra daugiskaita, susijęs su kitų žmonių gyvenimais ir likimais: „banalu sakyti, kad mes niekada neegzistuojame vienaskaitoje. <...> Esame su kitais per žvilgsnį, per prisilietimą, per atjautą, per bendrą veiklą. Visi šie santykiai yra tranzityviniai: aš liečiu objektą. Aš matau

kitą“ (Levinas 2017: 20). Šeinius novelės veikėjai – tėvas ir sūnus – sutinka kitą tokią pačią tėvo ir sūnaus porą, net tokio paties amžiaus, sekmadienį atėjusius čiuožinėti ant ledo. Novelės pasakotojo – tėvo – žvilgsnis, priartinantis kitą – tėvo ir sūnaus – porą, įsteigia minėtą bendražmogišką, Levino įvardytą „pliuralistinės“ tėvystės patirtį: „Žiūriu – iš tolo atvažiuoja taip pat tėvas su sūnum. <...> Tėvas darbininkas koks. Šventadieniškai, bet nesportiškai apsirengęs. Vyras kokių 30 metų. Sūnus bus tokių pat metų kaip mano. Ir turbūt tokių pat šventadieniškų pamėgimų kaip mano“ (Šeinius 1989: 278). Deja, tėvystės šventės laiką pertraukia lemtingas atsitiktinumas – tema, būdinga impresionistinei literatūrai. Šeinius novelės veikėjai – tėvas ir sūnus – mato kitą tokio pat amžiaus tėvo ir sūnaus porą, įlūžus ledui, skęstančią vandeny. Šeinius, kaip ir Hamsunas, „vaizduoja sukręstą žmogaus psichiką“, žmogaus gyvenimą, atsidūrusį ant gyvenimo ir mirties slenksčio: „Ir I. Šeinius, ir K. Hamsuno herojai stovi ant plonyčio ledo, kuris trupa ir tuoj įlūš“ (Kubilius 1983: 168–169). Impresionistinėje novelėje mirties artumo grėsmę įveikia vitališka gyvenimo galia – tėvo meilė, pasirodo, esanti stipresnė už mirtį (plg. biblinį meilės apibrėžimą „meilė stipri kaip mirtis“ (Gg 8, 6): „Grižtant ledu atgal, man vis

stovi akyse kaip paverta. Kelis kartus pasinėręs, daug metrų nuo dugno, sąmonės netekęs tėvas vis dėlto išlaiko sūnų viršum vandens paviršiaus“ (Šeinius 1989 : 279). Tad tėvystė – tai „dovanojimas: vaiką dovanoji pasauliui ir pasauli – vaikui“ (Epšteinas 2011: 108). Impresionistinėje Šeinius novelėje tėvas iš paskutiniųjų, jau pats būdamas arti sąmonės netekimo, vis dėlto dovanoja savo vaikui gyvenimą dar kartą: „Bet aš matau, kaip jis vis laiko sūnų, viena ranka iškėlęs viršum vandens. Tarytum visomis pastangomis norėtų jį kitam, gyvenimo pasauliui atiduoti“ (Šeinius 1989: 297). Novelės veikėjų – tėvo ir sūnaus – pagalba kitai skęstančiai tėvo ir sūnaus porai įkūnija „tikrą vienybę arba tikrą kartu, ne sintezės kartu, o santykio veidu į veidą kartu“ (Levinas 1994: 78). Bendra išgyventa ribinė patirtis – skęstančiųjų tėvo ir sūnaus gelbėjimas – virsta kitos poros bendra patirtimi – tėvo ir sūnaus tylos kalba, nereflektuojamu visiško pasitikėjimo vienas kitu veiksmu, kūno kalba – sūnaus prisiglaudimu prie tėvo, tokia artuma, kai išorės pasaulis neblaško ir nebetrūkia vaiko žvilgsnio: „Sėdžiu su sūnum traukinyje. Nešnekam. Galbūt ir sūnus visą laiką mato tą pat vaizdą. Gal dar jo nesupranta, bet sėdi, taip arti prie manęs prisiglaudęs. Niekur nežvilgterėja“ (Šeinius 1989: 281).

TĖVYSTĖ KAIP NEĮVYKĖS ARTUMO DIALOGAS

Juozo Grušo modernistinė novelė „Užgesusi žvakė“, išaugusi iš skirtingų dramos variantų „Žemės vaikai“, vėliau pavadintos „Tėvas“ (1941), dar vėliau perkurtos į „Tėvą ir sūnų“ (1945), rodo,

jog tėvo ir sūnaus santykių vaizdavimą galima laikyti archetipine rašytojo kūrybos tema. Novelė sukurta kaip dienoraščio pasakojimas apie tragiškiausią šeimos įvykį – sutrūkinėjusius dvasinius ir

emocinius saitus su tėvu ir jo staigia mirtį. Dramatiška tėvystės kaip neįvykusio dialogo situacija pasakojama iš sūnaus perspektyvos. Emocinę įtampą kuria tėvo negebėjimas priimti sūnaus kaip „kito žmogaus neredukuojamos kitybės“ (Levinas 2001: 321). Valdingas tėvas, kuris nuolat tikisi iš sūnaus ir kitų žmonių tik besąlygiško pritarimo, paklusimo jo valiai („kito žodžių paisydavo tik tada, kai šie atitikdavo jo nuomonę“ (Grušas 2011: 432), sunaikina etinį santykį, o kartu ir dialogo galimybę. Būtent šis tėvo „sau pakankumas“ (Levinas 2001: 297) ir neleidžia pradėti „dialogo, arba artumo“ (Levinas 2001: 299), kur „kitas svarbesnis už viską“ (Levinas 2001: 302). Artimam dialoginiam tėvystės santykiui užsimegztį trukdo tėvo bandymas „tematizuoti kitą“ (Levino sąvoka) jį suobjektinant ir sudaiktinant. Tėvo „vienatvė ir materialumas eina kartu“ (Levinas 2017: 32), tai lemia jo paties egzistavimas totalioje materialybėje neatjaučiant kitų žmonių kančios ir manipuliuojant jų likimais. Sūnaus krikščioniškąją kito žmogaus atjautą tėvas vertina kaip erzinantį pasyvumą. Tėvystė kaip artumo su sūnumi ieškojimas lieka neįgyvendintas, nes tėvo veiksmai grindžiami vien tik valdžia: „nei galios, nei turėjimo kategorijos negali nusakyti santykio su vaiku“ (Levinas 1994: 71). Tėvystės santykio stoka būseną „įima savin“ ir novelėje kuriama veik demoniška tėvo elgsena. Sūnus prašo savo tėvo atidėti skolininkų varžytinės ir neišvartyti šeimos su mažais vaikais, tačiau valdingas tėvas nenusileidžia net ir sūnaus prašomas. Sorenas Kierkegaard'as *Baimėje ir drebėjime* rašė, jog „demoniškas gali pasireikšti ir panie-

ka žmonėms“ (Kierkegaard 1995: 174). Grušo novelėje tėvo demoniškas reiškiiasi kitų žmonių neigimu, žmogiškumo kaip atsakomybės už kitą praradimu ir manipuliavimu „laisvos valios“ pasirinkimu: „Bet, tėve, trisdešimt šeštas procentas yra baisus dalykas. / – Niekas nevertė jo skolintis. Kiekvienam laisva valia“ (Grušas 2011: 433). Novelėje sūnaus balsu kvestionuojama egzistencinės laisvės samprata: esą žmogus visada turi galimybę rinktis. Veikėjo tėvo kalba, įkūnijanti Sartre'o „vienodos laisvės principą“, „suteikia galimybę „išsisukti“ iš šios atsakomybės, privalomybės kitą pripažinti kaip absoliučiai kitą, kaip subjektą“ (Keršytė 2001: 46). Sūnus neleidžia savo tėvui „žaisti“ klaidingai suvokta žmogaus laisvės samprata, atsisakančia pripažinti kito žmogaus būties situacijos sudėtingumą – sūnui atsakomybė už bet kurį kitą žmogų kaip už artimą yra pirmiau už „laisvos valios“ teigimą (Levinas 2001: 328): „O, taip, laisva valia. Ką reiškia elgetų valia?! Ir paukštelis kartais įskrenda į kambarį, slėpdamasis nuo vanažo. Ar žmogus turi jį išsikepti? Juk paukštelis taip pat „laisva valia“ įskrido“ (Grušas 2011: 433). Atsakomybė už kitą įpareigoja sūnų prisiimti sunkų maištininko prieš savąjį tėvą vaidmenį: „Jau pirmoje Grušo dramoje *Tėvas* <...> ūkininko sūnus sukyla prieš tėvą, atsisakdamas grįžti prie žemės“ (Kubilius 2002: 25). Grušo novelėje sūnus atstovauja „tiesos, kaip išbudimo dvasios“ (Levinas 2001: 334) sampratai. Loreta Mačianskaitė yra išvalgiai supratusi, jog Grušas, kaip ir jo novelistikos bei dramaturgijos veikėjai, „liko donkichotiškai ištikimas tiesos sakymo principui“ (Mačianskaitė 2002: 99).

Modernistinėje novelėje vaizduojama stipri egzistencinė tėvo ir sūnaus susvetimėjimo ir vienvietės būsenos: visoje Grušo kūryboje ryškus „egzistencinis lygmuo“ (Vanagaitė 2002: 74). Novelėje permąstoma artumo samprata: ir pats artimiausias žmogus gali tapti visiškai svetima būtybe, su kuria nėra nieko bendro: „Jaučiau, kaip mudu svetimi. <...> Artimesnis man vidury rudens lauko sutiktas nežinomas keleivis. <...> Bet tikras tėvas šiandieną man tolimiausias, svetimiausias...“ (Grušas 2011: 433). Neįvykusią tėvystę perteikia slegianti vienvietė dviese: sūnus trokšta, kad kas ateitų į seklyčią, kurioje jie abu sėdi, ir išvaduo-tų juos „nuo slegiančio savęs“ (Grušas

2011: 429). Dviejų susvetimėjusiųjų vienvietė pamažu perauga į sūnaus išgyvenamą sąmoninę nežinios ir siaubo būseną – mirties baimę: „mirtis ir yra nepažįstamųjų nežinia“ (Levinas 1999: 153). Sūnaus baimė dėl tėvo gyvybės ir išreiškia jo neišsakytą meilę, kuri ir „yra išgyvenimas dėl kito mirties“ (Levinas 2000: 117). Novelė baigiama sūnaus – pasakotojo – apmąstymu apie trapią žmogaus, įvaizdintą kūdikio, žaidžiančio ant bedugnės krašto, metafora. Ši modernistinės literatūros tema, perteikianti žmogaus būties trapumą, atpažįstama modernistinėje Jono Biliūno, Šatrijos Raganos, Antano Vaičiulaičio novelistikoje.

EVANGELINĖS TĖVYSTĖS PAVYZDYS: „NĖ SAVO PIKTUMO NERODĖ“

Antano Vaičiulaičio novelėje „Tėvo tvora“ tėvystė reiškia per jutiminę vaiko patirtį, kurią perteikia novelės epinis pasakotojas – tai poetinio realizmo pasakojimo ypatybė, būdinga daugeliui rašytojo novelių. Ramus epinis pasakotojo balsas, kalbantis apie giliai vaiko širdyje įsirėžusį skaudžiausią gyvenimo įvykį – tylią tėvo raudą, nurodo epinio pasakojimo bendrybę. Tai ne tik atskiro vaiko regėta ir išgyventa skaudi patirtis matant, „kaip tėvo kantrų darbą ir giedrius lūkesčius sunaikina žmogus“ (Vaičiulaitis 1989: 214), tai kartu ir mąstymas apie sudėtingus žmogaus ir kaimo bendruomenės santykius.

Pilkų medinių trobų „nusigandusių, kodėl jos tokios apkerpėjusios“ (Vaičiulaitis 1989: 214), personifikuotais vaizdiniais epinis pasakotojas piešia beveik

groteskišką kaimo gyvenimo buitės statiką: jokia gyvenimo naujiena Sankritoje nepageidaujama. Kiekvienas, bandantis ką nors savo gyvenime pakeisti, tampa kaimo bendruomenės atstumtuju. Įdomu, jog vienas novelės istorijos dalyvių – tėvo Motiejaus Vambros mažasis sūnus, itin dėmesingas aplinkai, jautrus vaikas, – visiškai nepastebi išorinio kaimo buitės apleistumo ir sąstingio. Epinis pasakotojas subtiliai perteikia vieną iš pamatinių vaiko prigimties aspektų – gyvenimo netarpiškumo jutimą, beje, literatūriniam impresionizmui būdingą ypatybę, kuri reiškiasi intensyviu fenomenologinės tikrovės išgyvenimu per vaiko girdėjimą „teliūškuojančio vandens, mingančių žmonių atsidūsėjimų, per klausymąsi, kaip girgsi gervės, lekiančios į žemių kraštą“ (Vaičiulaitis 1989: 214).

Vaičiulaičio novelės siužetinėje istorijoje slypi konfliktas tarp senojo ir naujojo pasaulio, tarp gamtos ir kultūros, tarp individo ir minios. Sankritos kaimo bendruomenė įkūnija nuo „senų gadynių“ nesikeičiančią, „supelkėjusią“ protėvių tvarką, o naujam kultūros pasauliui atstovauja tėvas Motiejus Vambra. Jis – savojo gyvenimo kūrėjas: ne tik kaimo muzikantas, pats susimeistravęs savo pirmąjį smuiką, bet ir kultūrinės šviesos skleidėjas, savarankiško galvojimo žmogus ir įvairiausių naujovių skleidėjas. Iš kitų tėvas Motiejus išsiskiria ir subtilesne grožio pajauta: jo pirkia su etnografiniais „žiogrelių ar paukščių“ atvaizdais, jis pirmas sumano pasistatyti aplink sodą ir naują baltą tvorą. Būtent šis žmogiškosios individualybės įtvirtinimas, nors „pastarojo nelaike ir kokia nors išskirtine savybe“ (Levinas 2001: 219), ir sukelia kaimo bendruomenės, o pirmiausia kaimo fariziejaus Damijono Plioplio pagiežą ir pavydą. Kaimo šviesuolio sūnui skaudu girdėti, „kaip jo tėvą pašiepia ir žemina“ (Vaičiulaitis 1989: 219), jis tikisi iš tėvo, kurį laiko savo autoritetu, aštraus atsako, kad „tėvas pakilęs duos Damijonui į ausį, ar pasiėmęs smuiką, išeis sau namo“ (Vaičiulaitis 1989: 219), bet tėvas vietoj keršto pasirenka kūrybos veiksmą – imasi statyti baltą tvorą. Įsteigiama evangelinio žmogiškumo laikysena – mylėti savo artimą: nekeršyti už pažeminimą, ne dauginti blogį, bet kurti savo gyvenimą. Juk tvirtai tvorą – reiškia kurti! (Klimka 2013 :372). Galėtume sakyti, jog tėvo baltos tvoros statymas – tai „kuriamosios energijos įsiveržimas į pasaulį“ (Eliade 1997: 69).

Novelėje įkūnijamas evangelinės tėvystės pavyzdys, interpretuojama Jėzaus Kalno pamokslo palaiminimų apie romiuosius tema („Palaiminti romieji; jie pavaldės žemė...“ (Mt 5, 5–9)): sūnus mato savo tėvo, doro krikščionio, elgesį, persmelktą evangelinio romumo. Tėvo Motiejaus nuolankumas nekeršyti už pažeminimą („nė savo piktumo nerodė“) primena biblinę Kristaus nusižeminimo, kančios ir atpirkimo istoriją: Dievo tapimą žmogumi, kojų plovimą savo mokiniams ir Jėzaus nukryžiavimą.

Novelės kulminacija – tėvo rauda – tai ne tik savo kenčiančios sielos „apvalymas“, skausmas dėl nesuvokiančio, ką daro, žmonių pasaulio („Tėve, atleisk jiems, nes jie nežino, ką daro“ (Lk 23, 34)), sykiu tai ir šventas atpirkimo veiksmas: „buvo tai verksmas už brolio skriaudą tau“ (Vaičiulaitis 1989: 223). Neringos Klišienės teigimu, tėvo „rauda tampa savotiška atgaila už Sankritos vyrų nesugebėjimą patirti kitoniškumo, novelės kontekste iškeliančio Dievo meilės artimui paradigmą“ (Klišienė 2007: 31). Šioje novelėje tėvo paveikslas įkūnija ir Kristaus išsakytą parabolę (Crossan 1992) – kvietimą mylėti ne tik mylintį: „Jei mylite tik tuos, kurie jus myli, tai kokį atlygį gausite? Argi taip nesielgia ir muitininkai?!“ (Mt 5, 46). Sūnus mato savo tėvą – pažeidžiamą žmogų, kuris nebijo pasirodyti esantis bejėgis, nes „tik pažeidžiamas „aš“ gali mylėti savo artimą“ (Levinas 2001: 218). Šis silpnumo parodymas kaip tik ir yra jo dvasios stiprybė: atsisakymas kovoti dėl sunaikintos tvoros reiškia tėvo sąmoningą atsisakymą ieškoti būties atramos žemiškajame pasaulyje. Tai tikinčiojo laikysena.

LAIMINGA TĖVYSTĖ, ARBA SUSIGRAŽINTA BENDRYSTĖ

Jurgio Savickio modernistinės novelės „Tėvas“ pamatinė tema – tėvo ir sūnaus praeities bendravimo vingiai, pasakotojo atmintyje išskylantys kaip gyva dabartis. Dalia Striogaitė, remdamasi Carlo Gustavo Jungo psichoanalize, yra išryškinusi tėvo archetipo svarbą (Striogaitė 2001: 42–50), tad galima susitelkti prie kito analizės etapo – tėvystės santykio vaizdavimo. Novelės pradžia – iš pirmo žvilgsnio atrodytų nieko neįpareigojantis suaugusio sūnaus dailininko prisiminimas, kuriantis lengvabūdiškos žaismės nuotaiką, pereinančią į ironijos nuspalvintą meditatyvinę būseną: Savickio kūryboje „perteikiama viskas <...> lyg tarp kito, nežymiu inteligentišku brūkštelėjimu“ (Striogaitė 1998: 98).

Fragmentuota novelės siužetinė linija įvilktą į komedijos žanrinę rūbą, perteikiantį „romantinio pasaulio proceso suvokimo ribotumą“ (White 2003: 13). Satyrinį veikėjų santykių komiškumą išreiškia pagal tradicinį patriarchalinį modelį vaidinami dominuojančio, susireikšminusio tėvo ir „nuolankaus“ sūnaus vaidmenys: Savickio prozoje „teatrinė transfigūracija būdinga <...> pirmaisiais žmonių santykių aprašymams“ (Mačianskaitė 2001: 27). Vaidinamam spektakliui ir ironijai sustiprinti, kaip ir būdinga ekspresionistinei poetikai („tiek ekspresionistai, tiek ir futuristai <...> ėmėsi naujai stilizuoti folklorą“ (Kubilius 1983: 124)), stilizuojama tautosakinė leksika, atėjusi iš lietuvių vestuvių papročių ritualų: tėvo susitikimas su sūnumi įvardijamas kaip privaloma vykdyti „sutikusių programą“ (Savickis 1990: 70).

Novelėje nuolat mainosi tėvo veido kaukės (Tabor 2009), suvaidintą apsimestinį šaltumą ir abejingumą keičia tėvo noras pasipuikuoti prieš kaimo bendruomenę savo mokytu sūnumi, grįžusiu iš miesto. Baimę nusimesti savo veido kaukes, atsisakyti „kieto“ tėvo vaidmens ir parodyti „savo veido nuogumą“ (Levinas 1994: 86), t. y. savo tikruosius jausmus sūnui, vis dėlto išduoda kūno kalba – drebantį tėvo balsą (Savickis 1990: 72).

Subtili ironijos kalba išryškina pamatinius tėvo ir sūnaus gyvenimo būdo skirtumus: tėvo ūkininko praktiškumą, viso ko „ekonomiją“ (Savickis 1990: 72) ir sūnaus vėjavaikiškumą, žavėjimąsi „klajinga buitimi“. Šioje novelės vietoje galima atpažinti ir meistriškai Savickio transformuotą archetipinę biblinę istoriją apie mylintį tėvą ir sūnų palaidūną, išreikštą komedijos forma. Beje, novelės siužetinėje struktūroje išlaikomas ir „trifazis komedijos judėjimas nuo tariamos taikos būsenos per konflikto atskleidimą į konflikto atomazgą“ (White 2003: 206). Giedrius Viliūnas, apibūdinamas Savickio estetines ištakas, yra pirmasis nurodęs rašytojo kūrybos galimą paralelę su Henri Bergsono juoko samprata, „kurioje nemaža dėmesio skiriama kalbos automatizmui“ (Viliūnas 2001: 17). Modernistinės Savickio novelės pasakojimo ryšį su komedijos žanru, apibrėžtu Bergsono, žymi ir kitos siužetinės ypatybės: veikėjų gyvenimo situacijų apvertimas, apsirikimas (supainiotos tapatybės, tariama tėvo mirtis), tipizuoti bevardžiai novelės veikėjai (tėvas, motina, sūnus) ir laiminga pabaiga. Savickio novelės ko-

medijinę prigimtį nurodo ir tai, jog ape-
liuojama ne į situacijos vienkartinumą,
bet į tėvystės ir sūnystės santykio uni-
versalumą: „komedija mums ne tik pa-
teikia bendrinius tipus, bet, mūsų nuo-
mone, yra vienintelis menas, siekiantis
bendrybės“ (Bergson 2014: 114). Netikė-
ta novelės įvykių atomazga („prisikėlęs“
tėvas atgaivina pirminę pažeistą emoci-
nę tėvo ir sūnaus bendrystę): novelė bai-
giama susitaikymu, būdingu komedijos

žanrui (White 2003: 12), abiem atradus
vienas kitą iš naujo: „Taip mes ir gyve-
name dabar visi kartu“ (Savickis 1990:
77). Anot Bergsono, komedijos juokas
gali būti suprantamas ir kaip „taisymo
priemonė“ (Bergson 2014: 142). Tad pa-
sakojimo komedijos forma teikė Savic-
kiui galimybę pakoreguoti tradicinį pat-
riarchalinį tėvystės modelį: pirminis
galios santykis pakeičiamas artimo mei-
le, tiesa tik fikcinėje realybėje.

IŠVADOS

Tėvystės santykių vaizdavimo atveju
XX a. pirmosios pusės modernistinėje
lietuvių novelistikoje nėra daug, tačiau
galima būtų pažymėti, jog visose nagri-
nėtose modernistinėse novelėse pertei-
kiami įvairiapusiai tėvystės santykio
variantai, linkstama pabrėžti tėvystės
prigimties universalumą, kurį rodo api-
bendrintos bevardės tėvo ir sūnaus figū-
ros, įvesti du pagrindiniai – tėvo ir sū-
naus – istorijos veikėjai. Antra vertus,
modernistinės lietuvių novelistikos kū-
riniai žymi, jog tėvystė nėra savaiminė
duotybė: jausminį ir vertybinį santykį
reikia sukurti. Galima daryti išvadą, jog
judama semantiniu reikšmių ratu: im-

presionistinėje Igno Šeiniaus novelėje
tėvystės santykį perteikia sakralaus lai-
ko, kūrybos, draugystės, globos, meilės
ir bendros išgyventos ribinės patirties
reikšmės, Juozo Grušo modernistiniame
tekste pasakojama apie nerealizuotą tē-
vystę, trapų ryšį, kurį žymi egzistencinės
susvetimėjimo, vienatvės būsenos, nu-
lemtos tėviškos valdžios ir materijos
geismo, Antano Vaičiulaičio istorijoje
įkūnijamas evangelinės tėvystės pavyz-
dys, o Jurgis Savickis ištaiso tradicinės
patriarchalinės tėvystės klaidas, pasiūly-
damas moderniai novelei komedijinį
pasakojimo būdą išreiškdamas susigrą-
žintą tėvo ir sūnaus bendrystės jausmą.

Literatūra

- Bacevičiūtė Danutė. 2006. Subjektas be tapatybės,
Baltos lankos 21, 22–67.
- Bergson Henri. 2014. *Juokas: studija apie komizmo
reikšmę*. Iš prancūzų k. vertė Goda Bulybenko.
Vilnius: Vaga.
- Crossan Dominic John. 1992. *In Parables. The Chal-
lenge of the Historical Jesus*. Sonoma, California:
Polebridge Press.
- Eliade Mircea. 1997. *Šventybė ir pasaulietiškasumas*. Iš
prancūzų k. vertė Petras Račius. Vilnius: Mintis.
- Epšteinas Michailas. 2011. *Tėvystė*. Iš rusų k. vertė
Marius Norkūnas. Vilnius: Egzistencinės tera-
pijos centras, Bernardinai.lt.
- Grušas Juozas. 2011. *Laimingasis: dramos, apsakymai,
novelės*. Vilnius: LRSL.
- Hamsunas Knutas. 1972. *Badas. Panas. Viktorija*. Iš vo-
kiečių k. vertė Vytautas Petrauskas. Vilnius: Vaga.
- Kierkegaard Soren. 1995. *Baimė ir drebėjimas*. Iš da-
nų k. vertė Jolita Adomėnienė, įvadą parašė
Tomas Sodeika. Vilnius: Aidai.

- Keršytė Nijolė. 2001. *Kitas veidas. Emmanuelis Levinas, Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Iš prancūzų k. vertė Agnė Judžentytė, Nijolė Keršytė, Regina Matuzevičiūtė, Aušra Pažėraitė. Vilnius: Aidai.
- Kubilius Vytautas. 1983. Skandinavijos pamokos. Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*. Vilnius: Vaga, 148–180.
- Kubilius Vytautas. 1983. Lietuvių literatūros kontaktai ir paralelės su vokiečių ekspresionizmu. Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*. Vilnius: Vaga, 112–148.
- Kubilius Vytautas. 2002. Klasicizmo tradicija Juozo Grušo dramaturgija. *Juozas Grušas: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Grušo 100-osioms gimimo metinėms medžiaga*. Vilnius: LLTI, 22–37.
- Klimka Libertas. 2013. *Lietuviškų tradicijų skrynelė*. Vilnius: Didakta.
- Klišienė Neringa. 2007. Religinės patirties matmuo Antano Vaičiulaičio ir Paulio Claudelio (Paul Claudel) kūryboje. *Literatūra* 49 (1), 25–38.
- Lescourret Marie-Anne. 2015. After you: ethical challenges of a life. *Emmanuel Levinas: A Radical Thinker in the Time of Crisis*. Edited by Rita Šerpetytė, Vilnius: VU, 27–43.
- Levinas Emmanuel. 1987. *Time and The Other*. Translation by Richard A. Cohen. USA: Duquesne University.
- Levinas Emmanuel. 1994. *Etika ir begalybė: pokalbiai su Philippe'u Nemo*. Iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos.
- Levinas Emmanuel. 1999. *Alterity and Transcendence*. Translated by Michael B. Smith. London: The Athlone Press.
- Levinas Emmanuel. 2000. *God, Death, and Time*. Translated by Bettina Bergo. Stanford, California: Stanford University Press.
- Levinas Emmanuel. 2001. *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Iš prancūzų k. vertė Agnė Judžentytė, Nijolė Keršytė, Regina Matuzevičiūtė, Aušra Pažėraitė. Vilnius: Aidai.
- Levinas Emmanuel. 2017. *Laikas ir Kitas*. Iš prancūzų k. vertė Viktoras Bachmetjevas. Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
- Mačianskaitė Loreta. 2002. Tiesos kaukės Juozo Grušo kūryboje. *Juozas Grušas*. Mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Grušo 100-osioms gimimo metinėms medžiaga. Sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: LLTI, 88–100.
- Mačianskaitė Loreta. 2001. Savickio prozos teatriškumas. *Jurgis Savickis*. Mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai. Sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: LLTI, 24–31.
- Matz Jesse. 2001. *Literary Impressionism and Modernist Aesthetics*. UK: Cambridge University Press.
- Prustas Marselis. 1979. *Svano pusėj*. Iš prancūzų k. vertė Aldona Merkytė. Vilnius: Vaga.
- Saunders Max. 2006. *Literary Impressionism. A Companion Modernist Literature and Culture*. Edited by David Bradshaw and Kevin J. H. Dettmar. UK: Blackwell Publishing.
- Savickis Jurgis. 1990. *Raštai*. T. 1. Vilnius: Vaga.
- Tabor Joana. 2009. Kaukės motyvas Jurgio Savickio ir Witoldo Wojtkiewicziaus kūryboje. Iš lenkų k. vertė Brigita Speičytė. *Colloquia* 23, 53–71.
- Šeinius Ignas. 1989. *Rinktiniai raštai*. T. 2. Vilnius: Vaga.
- Striogaitė Dalia. 1998. *Avangardizmo sūkurys: lietuvių literatūra. 3-iasis dešimtmetis*. Vilnius: LLTI.
- Striogaitė Dalia. 2001. Novelė „Tėvas“: keli perskaitymo kodai“. *Jurgis Savickis: mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai*. Sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: LLTI, 42–50.
- Vaičiulaitis Antanas. 1989. *Tavo veido šviesa: novelės, padavimai, romanas*. Vilnius: Vaga.
- Vanagaitė Gitana. 2002. Modernizmo punktyras ankstyvosiose Juozo Grušo novelėse. *Juozas Grušas: mokslinės konferencijos, skirtos Juozo Grušo 100-osioms gimimo metinėms medžiaga*. Sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: LLTI, 63–77.
- Viliūnas Giedrius. 2001. Jurgio Savickio estetikos ištakos. *Jurgis Savickis: mokslinės konferencijos, skirtos Jurgio Savickio 110-osioms gimimo metinėms paminėti, pranešimai*. Sud. Loreta Mačianskaitė. Vilnius: LLTI, 23.
- White Hayden. 2003. Aiškinimas suteikiant siužetą. Hayden White, *Metaistorija*. Iš anglų k. vertė Halina Beresnevičiūtė-Nosalova, Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos, 10–14.